

3

DET 20.
ÅRHUNDREDES
KVINDELIGE
DANNELSES-
ROMAN

Af
LISE BUSK-JENSEN
FORSK. STIP., DR.PHIL.

Dannelse var et centralt begreb i det 19. århundredes borgerligt demokratiske samfund. Periodens nye hovedgenre, dannelsesromanen, udfoldede individuelle dannelsesforløb, som læserne kunne genkende sig selv i og lære af.

Den nye kvinde i Blæksprutten.

I det 20. århundrede fik kvinderne år for år større dele af det offentlige liv som virkefelt. Litteraturen, videnskaben, politikken, kirken, overalt trængte de sig frem. I 1952 tegnede Herluf Jensenius feminismens stormtropper frit efter Delacroix' billede fra 1830-revolutionen i Paris. Bodil Koch i præstekjole, Xenia Jernbo, den første kvindelige stationsforstander med fløjte og afgangsflag, Lis Groes med den feministiske fane, Ingeborg Hansen med Landstingets formandsklokke og Lis Jacobsen med en af sine ordbøger, der inkluderede det nye bolle å. Forrest nedlægges en læge med den forældede svangerskabslov i hånden, mens andre repræsentanter for den mandlige magtelite flygter duknakkede. Yderst til højre sidder Thit Jensen og rører stormtrommen, så både storken (moderskabet) og amor (kærligheden) bliver skræmt.

I middelalderen havde personlighedsudviklingen et religiøst indhold. Mennesket måtte rense sig på sin odysse gennem det jordiske liv for til slut at fremstå som det kunstværk, Gud havde forestillet sig. Med oplysningstidens sekularisering blev denne personlighedsudvikling til en dannelsesproces, som skolegang og universitetsstudier varetog. Dannelse blev et nøglebegreb i det tidlige 1800-tal, hvor det stivnede stændersamfund var i opbrud. Som alternativ til revolutionens ragnarok skulle talentfulde borgere uanset deres baggrund kunne tilegne sig den viden og personlighed, det krævede for at bidrage til samfundslivet i uddannelsessystemet og administrationen. 'Bildungs'-begrebet introduceredes i tysk intellektuelt liv som den anskuelse, at æstetisk sans er den bedste indgang til moralsk og politisk indsigt. At det skønne er vejen til det gode og det sande var en central tanke for Humboldt, da han grundlagde Berlins universitet i 1810.

Ideerne fik litterær form i dannelsesromanen. Den fortæller historien om en ung mand, der i kamp med tilværelsens hårde realiteter tilegner sig mangfoldige livserfaringer, oplever venskab og kærlighed, modgang og sorg, før han slutteligt finder sig selv og

bliver klar over sin opgave i verden. Der var tæt forbindelse mellem de samfundsmæssige institutioner, der varetog individets dannelsesproces, og dannelsesromanen, der gennemspiller individuelle dannelseshistorier på en måde, som læserne både kunne identificere sig med og tage ved lære af. De førende forfattere skabte ikke kun prototypiske udtryk for tidsånden. De var også opdragere, psykoterapeuter og i bedste fald åndelige vejledere for deres samtidige.

Kan kvinder skrive dannelsesromaner?

Franco Moretti hævder i *The Way of the World*, 1987, at kvinder ikke kunne være hovedpersoner i dannelsesromaner, fordi deres liv var begrænset til den hjemlige sfære. Den kvindelige dannelsesroman skulle med andre ord ikke findes. Han støtter sig på det historiske forhold, at mænd og kvinder levede i adskilte sfærer i 1800-tallets borgerlige samfund. Det offentlige dannelsesprogram var en rettesnor for opdragelsen af de unge mænd, der skulle indtage positioner i det offentlige liv, hvor kvinderne kun deltog som tilskuere. Tilsvarende handler dannelsesromanen om unge mænds livshistorier, hvor kvinderne kun optrådte som mulige partnere. I 1800-tallets mandlige dannelsesroman er

forskellen mellem de to køns situation også slående forskelligt udfoldet. Den mandlige hovedpersons historie begynder i hans barndom, mens kvindens historie ofte begynder med ægteskabet; manden får en uddannelse, mens kvinden ingen får; manden tager til storbyen, mens kvinden bliver hjemme i familien; manden skal finde en måde at forsørge sig selv på, mens kvinden skal finde en forsørger; manden har mindst to kærlighedsaffærer, mens kvinden absolut ingen har.

Kvindelitteraturforskning har på den baggrund diskuteret, om dannelsesromanen kan have en kvindelig hovedperson og udfolde en kvindelig livshistorie. Konklusionen er, at eftersom modsætningen mellem helt og omverden historisk set var forskellig for de to køn, måtte det resultere i forskellige varianter af dannelsesromanen, hvilket omvendt ikke betyder, at kvinderne ikke gennemlevede et dannelsesforløb. Jeg har i min forskning i 1800-tallets kvindelige forfattere vist, at de i høj grad analyserede konflikterne i den kvindelige erfaringsverden og formede dem litterært som kvindelige dannelseshistorier. Deres romaner opfylder således de almene kriterier for, hvad en dannelsesroman er, selv om de på mange måder adskiller sig fra de typiske mandlige repræsentanter for genren. I *Romantikens forfatterinder*, 2009, har jeg demonstreret, hvordan romantikkens kvindelige dannelsesroman i Danmark og internationalt skilte sig ud fra den mandlige gennem sit fokus på de særlige kvindelige livsforhold i familie, ægteskab og samfund med ægteskabsromanen, guvernanteromanen og emancipationsromanen som genrevarianter.

Dannelse og modernitet

I det 20. århundrede er dannelsesbegrebet kommet under kritik for at være traditionsbevarende, ligesom mange modernistiske forfattere har sprængt dannelsesromanens rammer og kastet sig ud i formeksperimenter, der skal afspejle livshistoriens opløsning og subjektets fragmentering. De kvindelige romanforfattere har imidlertid i den samme periode ofte haft påfaldende succes med at videreudvikle dannelsesro-

manen, således at den på en tidssvarende måde udtrykker de ændrede kvindelige livserfaringer. Det hænger formentlig sammen med, at kvinderne endnu havde så meget at kæmpe for – og imod – i de moderne samfund, at de fandt det mindre påkrævet at opløse subjektet end at finde deres egen subjektivitet. Det er min hypotese, at de tre varianter af dannelsesromanen, som jeg fandt i 1800-tallet, er videreført i moderniseret form, idet enten det ægteskabelige samliv, den harmoniske forening af moderskab og arbejde eller kampen for at finde en kunstnerisk identitet fortsat er dannelsens mål, mens betingelserne for og midlerne til at nå disse mål har ændret sig.

Kvinderollens markante ændring gennem det 20. århundrede skete i tæt samspil med de kvindelige forfattere. De blev fremtrædende skikkelser i den offentlige debat som talerør for den nye kvinde, og de ydede væsentlige bidrag til at mobilisere den kvindelige selvbevidsthed og give den et fremadrettet og dynamisk indhold. Denne position ses af deres overordentlige popularitet og deres ofte skandaleombruste virksomhed som aktivister for den ene eller den anden sag. De formulerede vitale problemer omkring seksualitet, skilsmisse og psykiske lidelser, længe før de blev taget op politisk eller gjort til genstand for videnskabelige studier. Den kvindelige dannelsesroman var desuden beslægtet med selvbiografien og erindringsgenren, idet flere forfatterinder gennemskrev de samme forløb i romanens og erindringens form. Hvor mændene tidligt sofistikerede romanformen og kastede sig ud i æstetiske formeksperimenter, fastholdt kvinderne i højere grad dannelsesromanens oprindelige problemorienterede og erfaringsformidlende karakter. Det er sikkert en grund til, at de altid har tiltrukket mange læsere, ligesom det har fornyet genren at se kvinder i traditionelle manderoller.

Emancipation og identitet

Den tidligste periode, 1900-40, var emancipationsperioden. Agnes Henningsen, Thit Jensen og Karin Michaëlis beskrev den frisatte kvindelige erotikers skæbne og hustruens undertrykkelse i ægteskabsromanen. I

I det 20. århundrede er dannelsesbegrebet kommet under kritik for at være traditionsbevarende, ligesom mange modernistiske forfattere har sprængt dannelsesromanens rammer og kastet sig ud i formeksperimenter, der skal afspejle livshistoriens opløsning og subjektets fragmentering.

Kvinderollens markante ændring gennem det 20. århundrede skete i tæt samspil med de kvindelige forfattere. De blev fremtrædende skikkelser i den offentlige debat som talerør for den nye kvinde, og de ydede væsentlige bidrag til at mobilisere den kvindelige selvbevidsthed og give den et fremadrettet og dynamisk indhold.

sporet efter guvernanteromanen kortlagde forfatterinderne den udearbejdende kvindes konflikt mellem social magt og erotisk afmagt, mens kunstnerromanen udfoldede visionen om at emancipere det kvindelige sprog. Forfatterinderne tog i nogen grad den modernistiske stil til sig, som Virginia Woolf samtidig opdyrkede. Karen Blixen, der aldersmæssigt tilhører generationen, forskød kønssynsvinklen til den globaliserede verdens kulturelle og etniske modsætninger, eller hun gik bag om kvindebevægelsen for at undersøge den traditionelle kvindeligheds potentialer.

Perioden 1940-70 flyttede fokus fra kvindekamp til selvanalyse. Emancipationen forblev på dagsordenen, men blikket rettedes indad under indtryk af psykoanalysen og eksistentialismen. Med begrebet om kvinden som 'det andet køn' satte Simone de Beauvoir dagsordenen for diskussionen om den frie kvindes selvopfattelse. Tove Ditlevsen, Sonja Hauberg og Elsa Gress skildrede en hjemlig kvindelighed tomt for forventninger, med falmende samfundsmæssige udviklingsmuligheder og et identitetsmæssigt tomrum.

Efter 1970 ville den første bølge af rødstrømpelitteratur, forfattere som Bente Clod, Jette Drewsen og Vita Andersen, offentliggøre det private for endegyldigt at vende vrangen ud på familien. Den efterfulgtes

af dyberegående psykologiske analyser af moder/datter-forholdet og kærlighedsforholdet mellem socialt ligestillede parter. Kirsten Thorup har skabt en genuin feministisk naturalisme med sin sammenkædning af social og erotisk rødøshed, mens Katrine Marie Guldagers og Christina Hesselholdts orientering mod familiære samværsmonstre moderniserer ægteskabsromanen. Identitetsdannelsen kan endelig blive en litterær konstruktion som hos Suzanne Brøgger i forskellige narrative registre eller gennem den meta-poetiske overtagelse af den litterære tradition som hos Dorrit Willumsen, svarende til lignende tendenser hos Doris Lessing og Antonia S. Byatt.

Den eksisterende kvindelitteraturforskning, navnlig *Nordisk Kvindelitteraturhistorie* og flere monografier, har allerede indskrevet store dele af dette materiale i litteraturhistorien. Jeg fokuserer snævrere på dannelsesromanen og dannelsesperspektivet for dels at trække de lange litteraturhistoriske linjer op og følge den kvindelige dannelsesromans transformationer frem til nutiden, dels at undersøge denne værkgruppes virkningshistorie i forhold til de kvindelige læseres psykosociale situation og dens medvirken til at udvikle en mere konsistent kvindebevidsthed i den kvindelige dannelsesproces.

Agnes Henningsen deltog helhjertet i det moderne bohémeliv. Hun var en erotisk frigjort, produktiv forfatter og mor til fire børn, der levede i et åbent ægteskab. I romanen *Kærlighedens årstider*, 1927-30, og siden i otte erindringsbind skildrede hun dette nye pige- og kvindelivs muligheder og konflikter. Tegning af L. Find i *Illustreret Tidende*, 1901

Tove Ditlevsen var en meget læst forfatter til digtsamlinger om pigesind, kvindesind og kvindernes 'lille verden', og til romaner om pigebørns hårde opvækst i barndommens gade og hustruens indholdstømte liv i den moderne familie. I erindringerne *Barndom og Ungdom*, 1967, og tre efterfølgende bind gennemskrev hun med lyrisk intensitet sin dannelseshistorie fra mor-datter-symbiosen i baggårdslejligheden gennem mislykkede ægteskaber og til forfatterpositionen mellem publikums forståelse, parnassets overbærenhed og mediernes sensationslyst. Foto: Det Kgl. Bibliotek

Kirsten Thorups tidlige forfatterkab handlede om det identitetsmæssige og sproglige opbrud fra barndommens virkelighedsnære provinsliv til storbyens flimrende fremmedhed. Med erindringerne *Lille Jonna*, og *Den lange sommer*, 1977-79, eftersøgte hun sit udgangspunkt i barndomserfaringerne, og flere efterfølgende romaner har bidraget til billedet af en åben, historie- og midtpunktstøs moderne kvindelig dannelseshistorie. Foto: Morten Juhl/Scanpix